

Profesor Maria Ludwika Bernhard (1908–1998)

Niemal przez całe ćwierćwiecze profesor Maria L. Bernhard kierowała Zakładem Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego (1954–1978), koncentrując tu wówczas swój zasadniczy wysiłek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny. W Krakowie wykształciła grono uczniów, kontynuujących jej najistotniejsze plany i zamierzenia. 6 lipca 1998 roku uczniowie i współpracownicy spotkali się w Warszawie w Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW im. Kazimierza Michałowskiego, by uczcić 90-lecie urodzin Pani Profesor. W miesiąc później żegnaliśmy profesor Bernhard na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Maria Ludwika Bernhard urodziła się w Łodzi 6 sierpnia 1908 roku w rodzinie polsko-francuskiej o tradycjach sięgających czasów napoleońskich. Od najmłodszych lat ściśle jednak była związana z Warszawą, która zawsze była dla niej miastem najważniejszym. W roku 1928 ukończyła Gimnazjum im. Cecylii Plater-Zyberk. Wkrótce potem (1930) podjęła studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Przedmiotem jej szczególnych zainteresowań były archeologia klasyczna i historia sztuki. Była w owym czasie jedną z pierwszych uczennic profesora Kazimierza Michałowskiego, a następnie asystentką, rozpoczynając w roku 1934 pracę naukową pod jego kierunkiem, po uzyskaniu magisterium na podstawie pracy o ceramice greckiej ze zbioru Erazma Majewskiego (ogłoszonej drukiem w 1936 roku). Od roku 1938 była też związana z warszawskim Muzeum Narodowym jako pracownik Galerii Sztuki Starożytnej, w przyszłości też jej kustosz i kierownik.

Lata 1937–1938 to pobyt w École Française d'Athènes, instytucji niezwykle ważnej dla formacji każdego archeologa klasycznego (była wówczas stypendystką rządu francuskiego). Zapoznała się wtedy z techniczną stroną prowadzenia wykopalisk, a także z niezwykle bogatymi zbiorami sztuki starożytnej, podróżując po Grecji i innych krajach śródziemnomorskich. W trakcie pobytu w Atenach pracowała pod kierunkiem profesora Demangela nad stemplowanymi imadłami amfor delijskich (szerzej zakrojone badania przerwał wybuch wojny, zaś zebrany materiał spłonął w Warszawie). Pod koniec 1938 roku Maria Bernhard uzyskała trzymie-

Maria Ludwika Bernhard. Fot. Konrad K. Pollesch

siężne stypendium Funduszu Kultury Narodowej, które umożliwiło jej pobyt we Włoszech i kontynuowanie badań nad rozprawą doktorską, następnie czterotygodniowe studia w Atenach w École Française, wreszcie wyjazd do Egiptu, gdzie profesor Michałowski wspólnie z badaczami francuskimi przystąpił do prac wykopaliskowych w Edfu. Swe zainteresowania naukowe już od samego początku Maria Bernhard związała z zagadnieniami sztuki greckiej, głównie ceramiki i malarstwa wazowego. Tej problematyki dotyczył jej debiut naukowy w roku 1936 i w niemal symboliczny sposób tematyką dotyczącą również Malarza Erazma Majewskiego zakończyła po sześćdziesięciu latach swą działalność pisarską. Doktorat na podstawie rozprawy

pt. *Lampy starożytne w zbiorach warszawskich*, napisanej pod kierunkiem profesora Kazimierza Michałowskiego, uzyskała 13 czerwca 1939 roku, niemal tuż przed wybuchem II wojny światowej.

Okres okupacji niemieckiej spędziła w Warszawie, zaangażowana w działalność konspiracyjną (była łączniczką Armii Krajowej, ps. Marianna; następnie kierowała Służbą Kobięcą Obszaru Warszawskiego). Pracując nadal w Muzeum Narodowym, zasłużyła się ogromnie w pracach zmierzających do zabezpieczenia zbiorów. W czerwcu 1940 roku została aresztowana przez gestapo i osadzona na Pawiaku. Zwolnienie uzyskała jako obywatelka francuska po interwencji Muzeum Narodowego. Maria Bernhard prowadziła też zajęcia w ramach działań Tajnego Uniwersytetu Warszawskiego, czynnie uczestniczyła w powstaniu warszawskim. Po powstaniu zamieszkała w Podkowie Leśnej, biorąc udział w akcji wywożenia i zabezpieczania zasobów muzealnych z płonącego miasta, kierowanej przez profesora S. Lorentza.

Po zakończeniu wojny od razu wróciła do swych obowiązków w Muzeum Narodowym; jako kurator Galerii Sztuki Starożytnej związana była z tą placówką do roku 1962. Ważny był jej udział w tworzeniu wystaw stałych i objazdowych, w publikowaniu katalogów i materiałów popularyzujących sztukę starożytną. Istotny element w jej działalności stanowił też udział w rewindykacji zagrabionych w czasie wojny dzieł sztuki i odbudowa zbiorów warszawskiego Muzeum Narodowego. W okresie powojennym była też Maria Bernhard wykładowcą w warszawskich szkołach artystycznych: początkowo w Państwowym Liceum Sztuk Plastycznych (1946–1948), następnie w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej (1950–1951) oraz w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej (1951–1952). Objęła też równocześnie

etat adiunkta na Uniwersytecie Warszawskim jako współpracownik profesora Michałowskiego, od nowa niemalże przystępując do organizacji zniszczonego w czasie wojny warsztatu pracy naukowej i dydaktycznej. Jej własna rozprawa doktorska przetrwała okres wojennej katastrofy tylko fragmentarycznie, przystąpiła więc do jej rekonstrukcji oraz uzupełnienia. Poszerzona wersja wraz z obszernym katalogiem ukazała się wkrótce drukiem (*Lampki starożytne*, Warszawa 1955).

W roku 1953 Maria Bernhard była współorganizatorem PAN-owskiej sesji naukowej poświęconej dokonaniom Stanisława Kostki Potockiego, wygłaszając też jeden z ważniejszych referatów; z tej okazji przygotowała także okolicznościową wystawę. W latach 1959–1960 doprowadziła do przejścia z paryskiego Luwru w ramach stałego depozytu dla Muzeum Narodowego w Warszawie znacznej ilości dzieł sztuki starożytnej. Projekt ten zakończony został w listopadzie 1960 roku wystawą przekazanych do Warszawy zabytków, przygotowaną przez profesor Bernhard. W tym samym okresie, oprócz podróży do Paryża, kilka miesięcy spędziła profesor Bernhard w Egipcie (grudzień 1959 – kwiecień 1960) jako współorganizator Polskiej Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej w Kairze. Decyzją z 18 marca 1960 roku w uznaniu zasług naukowych profesor Bernhard została wyróżniona nagrodą Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.

Nominacją z 1 listopada 1954 roku uzyskała stopień docenta i wkrótce potem (1 grudnia 1954) została powołana na kierownika Katedry Archeologii Śródziemnomorskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Do Krakowa przeniosła więc część swej aktywności badawczej i organizacyjnej, od roku 1962 skupiając się głównie na krakowskiej placówce. Pod jej kierunkiem w roku 1957 wznowione zostały (po okresie tzw. studium historii kultury materialnej) samodzielne studia w zakresie archeologii śródziemnomorskiej. W Krakowie wykształciła w następnym dwudziestoleciu liczne grono uczniów – magistrów, wkrótce także doktorów oraz doktorów habilitowanych. W swej działalności świadomie nawiązywała do wcześniejszych osiągnięć krakowskiego ośrodka, szczególnie do niektórych nurtów wytyczonych przez jego twórcę, profesora Piotra Bieńkowskiego (1865–1925). Uwagę swą koncentrowała na bogatych krakowskich zbiorach, szczególnie na kolekcji uniwersyteckiej. Pod kierunkiem profesor Bernhard przygotowano tymczasową ekspozycję zbiorów Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej UJ, umożliwiając wykorzystywanie zabytków oryginalnych do ćwiczeń ze studentami, oraz naukowe opracowanie poszczególnych grup zabytków. Dużo większe były natomiast trudności z kolekcją odlewów gipsowych, których nie udało się zgromadzić w całym zestawie w pomieszczeniach oddanych wówczas do dyspozycji Zakładu (ostatecznie bez uzgodnienia z profesor Bernhard włączone zostały do zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego). Pod opieką profesor Bernhard, w oparciu o zbiory Zakładu, przygotowano wiele prac magisterskich, poświęconych takim kategoriom zabytków, jak brązy antyczne, drobna plastyka cypryjska, figurki terakotowe, naczynia szklane, tzw. reliefy Campana, stemplowane imadła amfor, tessery kościane. Opublikowano wówczas także kilkanaście pojedynczych obiektów, zasługujących z róż-

nych względów na baczniejszą uwagę. Równolegle profesor Bernhard zainicjowała poszukiwania archiwalne, zmierzające do ustalenia proveniencji szeregu zabytków, oraz prace mające na celu odtworzenie historii krakowskich zbiorów jako całości. Dopiero w efekcie tak szeroko zakrojonego programu możliwe było przygotowanie i wydanie w roku 1976 pod jej redakcją jednolitego katalogu naukowego zbioru, obejmującego wszystkie dostępne wówczas zabytki.

Jako badacz terenowy Maria L. Bernhard uczestniczyła w latach 1956–1958 w polsko-radzieckich pracach wykopaliskowych w Mirmeki na Krymie, prowadzonych pod kierunkiem profesorów Kazimierza Michałowskiego i Wiktora F. Gajdukiewicza. Podjęła następnie na Krymie samodzielne badania, przeprowadzając w roku 1958 poszukiwania na grodzisku Elizavetskoe oraz w roku 1959 w Kalos Limen. W 1967 roku kierowała ekipą pracującą w Palmyrze (Syria) na terenie tzw. Obozu Dioklecjana. Natomiast w niezwykle trudnym okresie wojny pomiędzy Egiptem a Izraelem pełniła obowiązki kierownika Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej, przebywając wówczas w Kairze (maj – lipiec 1967).

Nominację na profesora nadzwyczajnego uzyskała Maria Bernhard w grudniu 1957 roku, natomiast profesurę zwyczajną dopiero w roku 1982 (opóźnienie to spowodowane było niewłaściwą interpretacją przepisów w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego, spowodowaną francuskim obywatelstwem profesor Bernhard). W latach 1964–1966 wiele wysiłku i serca poświęciła profesor Bernhard, przygotowując z okazji jubileuszu swego mistrza okazały tom *Mélanges offerts à K. Michałowski* (Warszawa 1966). W początkowym etapie najwięcej energii pochłonęło przekonanie odpowiednich czynników o celowości wydania takiej książki. Dalsze działania miały już rzeczowy, roboczy charakter i uwieńczone zostały wydaniem pod jej redakcją wzorowego tomu, który zresztą w następnych latach zapoczątkował cały szereg podobnych jubileuszowych publikacji.

W roku 1976 zorganizowano w Krakowie z inicjatywy profesor Bernhard ogólnopolską sesję naukową pt. „Aleksandria w badaniach polskich”, a jej materiały wkrótce potem wydane zostały drukiem. Przedsięwzięcie to łączyło się w wyraźny sposób z odnowionym zaangażowaniem profesor Bernhard w studia aleksandryjskie w związku z rezultatami uzyskanymi przez polskich badaczy na stanowisku Kom el-Dikka.

Jak już wspomniano, najistotniejszy nurt badań prowadzonych przez profesor Bernhard wiązał się z zagadnieniami sztuki greckiej, głównie zaś z greckim malarstwem wazowym. Tej tematyce była wierna od pracy magisterskiej po swe najważniejsze dokonania w postaci siedmiu tomów opublikowanych w ramach niezwykle cenionej międzynarodowej serii *Corpus Vasorum Antiquorum*, w której w latach 1960–1994 udostępniła badaczom zabytki z Muzeum Narodowego w Warszawie. W zakresie tej problematyki jest też autorką ważnego kompendium akademickiego pt. *Greckie malarstwo wazowe*, Wrocław 1966.

Zwieńczeniem wieloletnich badań profesor Bernhard jest wyczerpująca *Historia starożytnej sztuki greckiej*, której kolejne cztery tomy ukazywały się w latach 1970–1989 (wraz ze wznowieniami również w następnych latach). Dzieło to stano-

wi pierwszy w języku polskim podręcznik akademicki, obejmujący wszystkie aspekty sztuki greckiej od jej zarania po schyłek epoki hellenistycznej, z uwzględnieniem wyników najnowszych badań wykopaliskowych i licznych dyskusji w odniesieniu do poszczególnych zagadnień. Opracowanie to jeszcze przez wiele lat służyć będzie kolejnym pokoleniom naszych studentów oraz coraz szerszemu gronu badaczy antyku. Trudno tu omówić wszystkie publikacje profesor Bernhard czy nawet zasygnalizować ich problematykę. Nie można jednak nie wspomnieć chociażby o jej badaniach nad historią kolekcjonerstwa i dziejami archeologii w Polsce, w tym między innymi studiów dotyczących bezspornych zasług Stanisława Kostki Potockiego jako badacza antyku. Zachęciła zresztą do tego typu poszukiwań cały zespół swych krakowskich uczniów i współpracowników.

Dużą aktywność wykazała profesor Bernhard także na polu współpracy z ośrodkami zagranicznymi, odbywając liczne podróże naukowe (między innymi do Paryża, Aten, Berlina, Kairu, Aleksandrii, Bejrutu, Damaszku, Londynu, Oksfordu, Princeton) i goszcząc w Krakowie i w Warszawie przedstawicieli nauki światowej. Wielokrotnie uczestniczyła też w międzynarodowych kolokwiah i kongresach archeologicznych, utrzymując w ten sposób więź ośrodka krakowskiego z zasadniczymi nurtami nauki światowej. Wyrazem szczególnego uznania było powołanie profesor Bernhard do udziału w komitetach redakcyjnych oraz jako współautora takich przedsięwzięć, jak *Enciclopedia dell'arte antica*, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* czy wspomniana już wcześniej seria *Corpus Vasorum Antiquorum*.

Swój bogaty księgozbiór ofiarowała profesor Bernhard w roku 1997 krakowskim placówkom archeologicznym – w głównej mierze uniwersyteckiemu Zakładowi Archeologii Śródziemnomorskiej, lecz nadto także bibliotece Muzeum Archeologicznego i Zbiorom Czartoryskich. W księgozbiornie uniwersyteckim udało się w ten sposób uzupełnić braki, w głównej mierze właśnie w zakresie studiów nad ceramiką grecką.

Upamiętnieniu dokonań profesor Bernhard poświęcono następujące publikacje, bezpośrednio jej dedykowane: *Ancient Pottery in Polish Collections*, Kraków 1980; *Études consacrées à Marie Louise Bernhard par ses amis, collaborateurs et élèves* („Études et Travaux” 13), Warszawa 1983; „Meander” 40, z. 5-6, Warszawa 1985; oraz ostatnio, dla uczczenia jubileuszu 60-lecia pracy naukowej, *Studies in Ancient Art and Civilization* 8, Kraków 1997. Natomiast 16 listopada 1989 roku odbyła się na Uniwersytecie Warszawskim podniosła uroczystość odnowienia po pięćdziesięciu latach jej dyplomu doktorskiego.

Przez wiele lat profesor Bernhard kierowała Zakładem Archeologii Azji Przedniej PAN w Krakowie, była honorowym kuratorem Działu Sztuki Starożytnej Muzeum Narodowego w Krakowie, do ostatnich dni przewodniczyła Radzie Naukowej Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej PAN w Warszawie. W uznaniu naukowych zasług profesor Bernhard powołana została na członka korespondenta Niemieckiego Instytutu Archeologicznego w Berlinie, była wieloletnim członkiem

Komitetu Nauk o Kulturze Antycznej PAN w Warszawie, współpracownikiem Komisji Filologii Klasycznej PAU w Krakowie, członkiem Komisji Archeologicznej Oddziału PAN w Krakowie.

Profesor Bernhard odznaczona była krzyżem kawalerskim *Légion d'Honneur*, londyńskim Medalem Wojska i Krzyżem Armii Krajowej, Brązowym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Złotym Krzyżem Zasługi, Warszawskim Krzyżem Powstańczym 1944, Medalem za Warszawę, Medalem Zwycięstwa i Wolności, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz innymi odznaczeniami i wyróżnieniami. Jeszcze w ubiegłym roku z uwagą śledziła profesor Bernhard przygotowania, a następnie przebieg jubileuszowych obchodów stulecia archeologii śródziemnomorskiej w Krakowie (październik 1997), nie mogąc już osobiście wziąć udziału w okolicznościowej sesji naukowej. Jubileusz ten dedykowany był równocześnie sześćdziesiątej rocznicy jej działalności naukowej. Pierwszy tom konferencyjnych materiałów, który ukazał się w lipcu 1998 roku, dotarł jeszcze do rąk Pani Profesor.

Profesor Bernhard zmarła po krótkiej chorobie 4 sierpnia 1998 roku w Warszawie, pozostawiając po sobie bogaty dorobek naukowy i wdzięczną pamięć dużego grona uczniów i współpracowników w Krakowie i Warszawie. Odszedł wybitny badacz i wychowawca młodzieży, jeden ze współtwórców archeologii śródziemnomorskiej w Polsce, zasłużony nauczyciel akademicki i muzeolog.